

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE

Інститут української археології та
джерелознавства ім. М. С. Грушевського

M. S. Hrushevsky Institute of
Ukrainian Archaeography and
Source Studies

Інститут філософії імені Г. С. Сковороди

H. S. Skovoroda Institute of Philosophy

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут філософії
імені Г. С. СКОВОРОДИ

U CRAINICA m ediaevalia

4'2021

Ucrainica Mediaevalia, 4, 2021

Редакційна колегія

Анатолій Єрмоленко (Київ, Україна, редактор); Георгій Папакін (Київ, Україна, редактор); Олександр Киричок (Київ, Україна, заступник редактора); Дмитро Гордієнко (Київ, Україна, заступник редактора); Андрій Домановський (Харків, Україна); Андрій Пучков (Київ, Україна); Володимир Дятлов (Чернігів, Україна); Володимир Литвинов (Київ, Україна); Вячеслав Корнієнко (Київ, Україна); Далюс Вілюнас (Вільнюс, Литва); Ігор Ліхтей (Ужгород, Україна); Лариса Довга (Київ, Україна); Микола Симчич (Київ, Україна); Ніна Поліщук (Київ, Україна); Олег Однороженко (Київ, Україна); Олег Файда (Львів, Україна); Олександр Алфьоров (Київ, Україна); Олександр Маврін (Київ, Україна); Олександр Головко (Київ, Україна); Олена Вдовина (Фредерікон, Канада); Олена Певна (Кембридж, Велика Британія); Сергій Йосипенко (Київ, Україна); Стефан Губер (Краків, Польща); Юрій Завгородній (Київ, Україна); Юрій Мицик (Київ, Україна); Юрій Пелешенко (Київ, Україна); Ярослав Федорук (Київ, Україна); Ярослава Стратій (Київ, Україна)

Editorial Board

Anatolii Yermolenko (Kyiv, Ukraine, Editor); Heorgii Papakin (Kyiv, Ukraine, Editor); Oleksandr Kyrychok (Kyiv, Ukraine, Vice-editor); Dmytro Hordiienko (Kyiv, Ukraine, Vice-editor); Andrii Domanovskyi (Kharkiv, Ukraine); Andrii Puchkov (Kyiv, Ukraine); Volodymyr Diatlov (Chernihiv, Ukraine); Volodymyr Lytvynov (Kyiv, Ukraine); Viacheslav Kornienko (Kyiv, Ukraine); Dalius Viliunas (Vilnius, Lithuania); Ihor Likhtei (Uzhhorod, Ukraine); Larysa Dovha (Kyiv, Ukraine); Mykola Symchych (Kyiv, Ukraine); Nina Polishchuk (Kyiv, Ukraine); Oleh Odnorozhenko (Kyiv, Ukraine); Oleh Faida (Lviv, Ukraine); Oleksandr Alforov (Kyiv, Ukraine); Oleksandr Mavrin (Kyiv, Ukraine); Oleksandr Holovko (Kyiv, Ukraine); Olena Vdovyna (Fredericton, Canada); Olena Pevna (Cambridge, UK); Serhii Yosypenko (Kyiv, Ukraine); Steffen Huber (Cracow, Poland); Yurii Zavorodnii (Kyiv, Ukraine); Yurii Mytsyk (Kyiv, Ukraine); Yurii Peleshenko (Kyiv, Ukraine); Yaroslav Fedoruk (Kyiv, Ukraine); Yaroslava Stratii (Kyiv, Ukraine)

Затверджено до друку Вченою радою
Інституту української археології та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України (протокол № 4 від 17 червня 2021 р.)
та Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України
(протокол № 7 від 15 червня 2021 р.).

Видання зареєстровано Міністерством юстиції України
(свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації –
серія КВ № 23618–13458Р від 09.11.2018)
м. Київ, Україна, вул. Трьохсвятительська, 4, 01001

Інтернет-адреса видання: um.inf.ua

ISSN 2706–9974

© Інститут української археології
та джерелознавства ім. М. С. Грушевського
НАН України, 2021
© Інститут філософії імені Г. С. Сковороди
НАН України, 2021

ЗМІСТ

Історія і методологія медієвістики

Георгій Папакін, “Позаджерельне знання” з точки зору сучасного джерелознавства: реальність чи теоретичний конструкт? 5

Ігор Ліхтей, Йозеф Шуста як дослідник історії Чехії доби правління останніх Пршемисловичів (сер. XIII – поч. XIV ст.) 13

До 850-річчя взяття Києва військами Андрія Боголюбського

Павло Гайденко, Скільки разів Київ грабувався у домонгольський період? 29

До 500-ліття з дня народження Сигізмунда II Августа

Олексій Руденко, Сигізмунд II Август на тлі епохи. До 500-річчя з народження останнього Ягеллона 47

Дослідження

Надія Нікітенко, Про первинне присвячення вівтарів Софії Київської . . 61

Ірина Марголіна, Сакруми Кирилівського храму Києва 93

Мар’яна Нікітенко, Грецькі літери “Λ” та “Τ” на цеглі-плінфі XI–XII ст. з Успенського собору Києво-Печерської лаври 109

Володимир Ганяк, Таємничі пристрасті навколо Єлисея Ільковського та інших пов’язаних осіб. 119

Володимир Литвинов, *Руслана Множинська*, Поема “Дніпрові музи”, як пам’ятка періоду Ренесансу в Україні 129

Микола Симчич, Як можлива схоластика в епоху Раннього Модерну? 141

Олександр Алмазов, Практика розгляду воєводою, магістратом та полковим судом конфліктів “ратних людей” ніжинського гарнізону з ніжинськими міщанами та козаками у 2-й пол. XVII ст. 197

Джерелознавство. Публікація джерел

Олег Однороженко, *Heraldica feminarum*. Герби жінок доби середньовіччя та раннього нового часу 206

Дарія Сироїд, Церковнослов’янське мучеництво святої Теклі з XI ст.: до питання особливостей руської редакції апокрифічних діянь святих Павла і Теклі 276

<i>Вячеслав Корнієнко, Українські грамоти XV ст. на сторінках Луцького Євангелія XIV ст.</i>	288
<i>Юрій Пелешенко, Мирослав Трофимук, Промова Григорія Цамблака перед папою римським Мартіном V на Констанцькому соборі 25 лютого 1418 року.</i>	302
<i>Олександр Джанов, Книга Массарії Кафи 1441–1442 рр.</i>	308
<i>Маркіян Домбровський, Латинські написи костелу в Наварії біля Львова</i>	376
<i>Пам’ятки української медієвістики</i>	
<i>Дмитро Гордієнко, Микола Аркас-Молодший та його переспів “Слова о полку Ігоревім”.</i>	407
<i>Дума про похід на половців новгород-сіверського князя Ігоря Святославовича у 1185 році, переспів Миколи Аркаса / Публікація Дмитра Гордієнка</i>	413
<i>Congratulatio</i>	
<i>Олександр Головка, Сергій Лиман, Лев у науці, лев у житті (до 70-ти річчя Леонтія Вікторовича Войтовича).</i>	441
<i>Рецензії</i>	
<i>Олег Дьомін, “Святокультурове оточення” людини Русі. [Рец. на:] НАДЕЖДА ВЕРЕЩАГИНА, Християнские культы и реликвии древнего Киева (конец X– первая треть XIII в.) (О., 2019), 628 с.</i>	456
<i>Дмитро Гордієнко, [Рец. на:] Ольга Гуль, Львів у XVI столітті: місто конфліктів та порозумінь (Л., НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича, Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського 2018), 304 с.</i>	462
<i>In memoriam</i>	
<i>Андрій Гречило, Пам’яті товариша: Ігор Сковчиляс (5.04.1967–20.12.2020).</i>	468
<i>Відомості про авторів</i>	474
<i>Contents</i>	477

Дарія Суроїд

**ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНСЬКЕ МУЧЕНИЦТВО
СВЯТОЇ ТЕКЛІ З ХІ СТ.:
ДО ПИТАННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РУСЬКОЇ РЕДАКЦІЇ
АПОКРИФІЧНИХ ДІЯНЬ СВЯТИХ ПАВЛА І ТЕКЛІ**

DOI: 10.5281/zenodo.6350365

Найдавніший із вцілілих руських рукописів *Мучеництва святої Теклі*, чи церковнослов'янських апокрифічних *Діань святих апостолів Павла і Теклі* (далі – ДПТ), належить до ХІ ст. і зберігається у Російській державній бібліотеці у Петербурзі під шифром Погод. 63¹. Він згадується фактично у всіх каталогах рукописів, зокрема в “Описі руських і слов'янських пергаментних рукописів” Є. Гранстрем². Кілька разів рукопис був опублікований і описаний, насамперед варто згадати видання І. Срезневського³, В. Ягича⁴ і І. Тота⁵.

З усього рукопису вціліло лише 2 пергаментні аркуші, неправильно переплетені, себто 4 сторінки. Зміст рукопису легко ідентифікувати: це завершення апокрифічних *ДПТ* (частини 40–43 за поділом Р. А. Ліпсіуса⁶), а також перше і друге з трьох чуд, які були доєднані до церковнослов'янських ДПТ у більшості відомих нам пізніших рукописів. Оскільки друге чудо обірване, то можна допустити, що у рукописі було й третє, власне у комбінації, відомій з пізніших списків. Така ситуація дає можливість висловити певні припу-

¹ Оцифрований рукопис доступний на сторінці бібліотеки (Российская государственная библиотека), а також в опрацьованому вигляді на сторінці проекту “Манускрипт”: <http://mns.udsu.ru/>

² Е. Э. ГРАНСТРЕМ, *Описание русских и славянских пергаментных рукописей [ГПБ]. Рукописи русские, болгарские, молдавлахийские, сербские* (Ленинград 1953) 17. Див. також: Н. М. КАРИНСКИЙ, *Образцы письма древнейшего периода истории русской книги* (Ленинград 1925) 7–8, табл. 26; Н. К. НИКОЛЬСКИЙ, *Материалы для повременного списка русских писателей и их сочинений (X–XI вв.)* (Санкт-Петербург 1906) 493.

³ И. И. СРЕЗНЕВСКИЙ, *Древние памятники русскаго письма и языка (X–XIV веков). Общее повременное обозрение с палеографическими указаниями и выписками из подлинников и из древних списков* (Санкт-Петербург 1863) 170–171.

⁴ W. JAGIČ, ‘Zur Berichtigung der altrussischen Texte’ in *Archiv für slavische Philologie* 6 (1882) 232–238.

⁵ И. Х. ТОТ, ‘Житие Феклы’ (1976) XXII *Studia Slavica Hungarica* 233–270.

⁶ ‘Πράξεις Παύλου καὶ Θέκλης’ in *Acta Petri. Acta Pauli. Acta Petri et Pauli. Acta Pauli et Theclae. Acta Thaddaei*, ed. R. A. LIPSIVS (Leipzig 1891) 235–272.

щення щодо особливостей руської редакції апокрифічних Діянъ Павла і Теклі і їх побутування протягом XI–XVIII століть.

У цій статті розглянуто обидві частини цього складеного тексту: *ДПТ* у контексті їх грецького оригіналу і три чуда – з припущенням щодо їх можливого походження.

Усі дослідники, які займалися рукописом, сходяться на тому, що він був написаний в XI столітті. Загальною є також думка, що у тексті наявні риси руського письма, щоправда вчені по-різному акцентують його особливості. Так, Ватрослав Ягич називає цей текст “давньослов'янським текстом давньоруської редакції”⁷ за його орфографією, відзначаючи подібність з першою частиною *Ізборника Святослава 1073 р.*⁸ Серед близьких пам'яток дослідник називає також *Чудівський Псалтир* і *Остромирове Євангеліє*, також *Мстиславове Євангеліє* і *Синайський патерик*⁹. Митр. Іларіон Огієнко вважає, що “знаки мови, а особливо ознаки палеографічні дають підстави рахувати Життя Теклі за пам'ятку XI в. української рецензії”¹⁰. Власне найбільшу увагу дослідник звертає на характер письма: “Писано в два стовпці дуже гарним уставним письмом, яке близько нагадує київську школу XI віку”¹¹.

У рукописі є низка пізніших виправлень, на які звертає увагу спершу В. Ягич¹², а згодом І. Тот¹³. Останній використовує цей момент для аналізу зв'язку між цим рукописом і текстом про святу Теклю, що увійшов до *Великих Четирь Міней* митр. Макарія. Також на основі використання чи замінування літер, І. Тот робить висновок, що текст був переписаний зі старослов'янського протографа, писар же був русином¹⁴.

Апокрифічні діяння святих апостолів Павла і Теклі були написані у II столітті. По суті, вони розповідають іншу версію перебування Павла в Іконії, ніж канонічні діяння апостолів (Ді. 14). Одною з новонавернених у християнство іконійців була молода дівчина Текля, донька багатих батьків і наречена знатного чоловіка. Знехтувавши усім, Текля стає ученицею ап. Павла. Теклю кілька разів засуджують на смерть (що дає можливість трактувати її як первомученицю поруч зі св. Стефаном), проте кожного разу вона чудесним чином залишається живою. А земну мандрівку закінчує в Селевкії, куди вирушає з благословення Павла проповідувати християнство.

⁷ W. JAGIĆ, *Op. cit.*, S. 232.

⁸ *Ibid.*, S. 233.

⁹ *Ibid.*, S. 234.

¹⁰ І. Огієнко, *Пам'ятки старослов'янської мови X–XI віків. Історичний, лінгвістичний і палеографічний огляд з повною бібліографією та альбом 155 знімків з пам'яток з кирилівською транскрипцією* (Варшава 1929) 184.

¹¹ *Ibid.*, с. 183

¹² W. JAGIĆ, *Op. cit.*, S. 235–238.

¹³ И. Х. Тот, *Op. cit.*, с. 234–236.

¹⁴ *Ibid.*, с. 250, 252

Отож, збережений уривок відповідає кінцівці апокрифічних грецьких Діань Павла і Теклі (40–43)¹⁵ і доповнений “Першим чудом” про жреця, який завдяки Теклі навернувся у християнську віру, і “Другим чудом” – про біснувату дитину. Це два з трьох чуд, що становлять “сталий репертуар” пізніших рукописів *Мучеництва Теклі*, а що маємо лише фрагмент рукопису, то можна припустити, що й “Третє чудо” (про лікарів-волхвів, які хотіли занепасти Теклю, і її чудесне зникнення в горі) було також у цьому рукописі. Відповідно, наступним припущенням є те, що власне така традиція тексту – доповнення апокрифічних діань трьома “селевкійськими чудами” сформувалася у Київській митрополії ще в XI столітті і тривала аж до XVIII. Власне підтвердженням цього є пізніші рукописи з чудами, проте їх варіативність (у межах цих трьох), подекуди відсутність, а також присутність цих трьох чуд і в “некійських” рукописах, дає можливість говорити радше про тенденцію, аніж правило.

Цікавим питанням є походження цих чуд, як і те, наскільки такий варіант міг бути продиктованим грецьким протографом. Останні дослідження грецьких рукописів *ДПТ*, зокрема студії Жана-Даніеля Кестлі та Віллі Рордорфа над кінцівками рукописів¹⁶ дають можливість зробити певні припущення

* * *

Текст церковнослов'янських ДПТ XI ст. у зіставленні з грецьким оригіналом і пізнішими церковнослов'янськими версіями

Очевидно, що кожне зіставлення перекладу з оригіналом може дати лише приблизну картину точності чи довільності передання тексту в іншій мові, з огляду на можливу варіативність рукописів. Окрім вже згаданої публікації грецького тексту *ДПТ* у виданні Р. А. Ліпсіуса, використовую також критичний аналіз і коментарі до грецького тексту з дисертаційного дослідження Джеремі Баррієра¹⁷.

Щодо пізніших церковнослов'янських текстів, було залучено 8 доступних мені на даний момент рукописів XIV–XVII ст.¹⁸ і Великі Четві Мінеї митр. Ма-

¹⁵ ‘Πράξεις Παύλου καὶ Θεκλής’, р. 266–268.

¹⁶ J.-D. KAESTLI, W. RORDORF, ‘La fin de la Vie de Thècle dans les manuscrits des Actes de Paul et Thècle. Édition des textes additionnels’ (2014) 25 *Apocrypha* 9–101.

¹⁷ J. W. BARRIER, *A Critical Introduction and Commentary on The Acts of Paul and Thecla*, Dissertation Presented to the Faculty of the Brite Divinity School in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in Biblical Interpretation (2008).

¹⁸

- 1) рукопис XIV ст.: Бдинський збірник, 408, а. 1360, арк. 39–58, Б-ка Гентського університету;
- 2) рукопис XV ст. з музейної колекції Тройце-Сергіївої лаври, ф. 304, №. 755 (1628), арк. 230–243;
- 3) рукопис XV ст. з музейної колекції Тройце-Сергіївої лаври, ф. 304, № 666 (1618), арк. 91зв.–104;
- 4) рукопис XVI ст. з музейної колекції Тройце-Сергіївої лаври, ф. 304, № 663 (405), арк. 373зв.–396;

карія за виданням XIX ст.¹⁹. Найстаріший з них, Бдинський рукопис, належить до болгарської редакції церковнослов'янської мови, всі інші – до руської. Міжрядкове зіставлення цих рукописів демонструє певні тенденції, які добре видно навіть з одного рядка:

Гр.	Ἐλαβον τὸ λουτρόν, Παῦλε
Пог. 63	Павле сама сѧ крѣстихъ и приахъ баню
Бд.	сама се крѣпѣи и приехъ баню
ТР.-С.Л. 775	еже сама крѣписѧ во имѧ ѿца и сѧи и спѣго дѧа; и прѣахъ баню
ТР.-С.Л. 666	павле сама сѧ крѣпихъ и прѣахъ баню
ТР.-С.Л. 663	еже сама крѣписѧ въ имѧ ѿца и сѧи и спѣго дѧа. и прѣахъ баню
Вільн. F19–79	павле сама сѧ крѣпѣи и прѣахъ баню
Вільн. F19–103	павле самасѧ крестпѣи и приахъ баню
ВЧММ	павле сама сѧа крестнихъ и прѣахъ баню
Зам.	паоуле, сама сѧ крѣтихъ, прѣахъ баню
Осс. 38	павле сама сѧ крѣпѣи и прѣахъ баню

Рукописи 775 і 663 з колекції Троїце-Сергієвої лаври виразно відрізняються формою викладу, розширюючи деякі фрази, інтерпретуючи і часом переставляючи речення місцями (відповідно, у подальшому аналізі не беремо їх до уваги). У всіх інших рукописах зміни не виходять поза межі граматики і графіки, виявляючи місце і час написання (або ж схильність переписувача до перекручення імен та власних назв, як наприклад у Осс. 38). До суттєвіших відмінностей належить хіба що відсутність звертання “Павле” у Бдинському рукописі. Хоч у наступних фрагментах кілька цікавих особливостей проявиться.

Отож, збережений уривок починається з найбільш контраверсійної фрази апокрифічних діянь про те, як Текля сама себе охрестила:

40. [Же разжмѣ] и рече павле сама сѧ крѣстихъ и приахъ баню . поспѣшьствовавыи во тебѣ въ еѣгѣне и мѣнѣ поспѣшьствова въ измѣвение	40. [λογισάμενος μή τις αὐτῆ πειρασμὸς πάρεστιν ἕτερος]. ἡ δὲ συνιδούσα εἶπεν αὐτῷ Ἐλαβον τὸ λουτρόν, Παῦλε ὁ γὰρ σοὶ συνεργήσας εἰς τὸ εὐαγγέλιον κάμοι συνήργησεν εἰς τὸ λούσασθαι.

5) Рукопис XVI ст., Бібліотека ім. Врублевських АН Литви, F19–79, арк. 167–174;

6) Рукопис XVI ст., Бібліотека ім. Врублевських АН Литви, F19–103, арк. 167–172;

7) Замоїський рукопис, Б-ка ЛНУ ім. І. Франка, шифр 203, III, с. 180–198;

8) Торжественник 1603 р., ЛННБ ім. В. Стефаніка, Осс. 38, арк. 301–308.

¹⁹ Великія Минея Четья митр. Макария, Сентябрь, дни 14–24, изд. Археогр. Ком. (Санкт-Петербург 1869) 1376–1392.

Очевидно, перша обірвана фраза, що мала б стосуватися Павла, не надається до зіставлення, тому приймемо її відносно подібність з грецьким оригіналом. Далі маємо інтерпретаційний переклад церковнослов'янською: якщо у грецькому тексті є лаконічне Ἐλαβον τὸ λουτρόν – дослівно “прийняла купіль”, то церковнослов'янський текст не лише містить для домислу, розтлумачуючи сенс цієї купелі: **Павле сама са крстих и приахъ банѣ** – “Павле, я сама себе охрестила і прийняла купіль”²⁰. Проте, це доволі точне передання сенсу. Коментуючи відповідне місце з грецьких ДПТ, Джеремі Баррієр зупиняється окремо на цьому слові, наполягаючи саме на такому значенні. Аргументом йому слугує біблійний текст, де в посланнях Тит 3:5 і Еф. 5:26 слово τὸ λουτρόν стосується якраз хрещення²¹.

41. И понмъ ѿ павльъ веде въ домъ ермѣенъ и все слышавъ отъ неа зѣло дивиса павльъ и вси слышавше и оутвърдишася и помолшася са бѣ о трѣфенѣ . она же въставши рече идѣ ли въ иконѣ . Рече же павльъ иди и оучи словеси бжж . Трѣфена же многы ризы и злато посѣла павлюу Феклоу на слоужбѣ ницимъ	41. Καὶ λαβόμενος ὁ Παῦλος τῆς χειρὸς αὐτῆς ἀπήγαγεν αὐτὴν εἰς τὸν οἶκον Ἑρμεῖου καὶ πάντα ἀκούει παρ' αὐτῆς, ὥστε ἐπὶ πολὺ θαυμάσαι τὸν Παῦλον, καὶ τοὺς ἀκούοντας στηριχθῆναι καὶ προσεύξασθαι ὑπὲρ τῆς Τρυφαινῆς. Καὶ ἀναστᾶσα Θέκλα εἶπεν τῷ Παύλῳ Πορεύομαι εἰς Ἰκόνιον. Ὁ δὲ Παῦλος εἶπεν Ὑπαγε καὶ δίδασκε τὸν λόγον τοῦ θεοῦ. ἡ μὲν οὖν Τρύφαινα ἱματισμὸν καὶ χρυσὸν ἔπεμψεν αὐτῇ, ὥστε καταλιπεῖν τῷ Παύλῳ πολλὰ εἰς διακονίαν τῶν πτωχῶν.

Тут лише нюанси: випущено “за руку”: Καὶ λαβόμενος ὁ Παῦλος τῆς χειρὸς αὐτῆς ἀπήγαγεν Αὐτὴν εἰς τὸν οἶκον Ἑρμεῖου, натомість лише **И понмъ ѿ павльъ веде въ домъ ермѣенъ**. Фраза Теклі Πορεύομαι εἰς Ἰκόνιον перекладена з відтінком питання: **идѣ ли въ иконѣ**. Цей варіант маємо лише в рукописі Тр.-С.Л. 666 і у ВЧММ. У Бдинському рукописі ширший варіант – **въставши идоу и внидоу въ иконю**.

Власне у цьому фрагменті пізніші рукописи мають більше відмінностей. Наприклад, у рукописі F19-103 з колекції бібліотеки Врублевських маємо цікаве уточнення: **И все ѿ неа слышавъ таже ѿ не вышесъ во антиохии** (арк. 172). Ціла низка рукописів (Бд., Вільн. F19–103, Зам., Осс. 38) замість **оутвърдишася** мають **дивишеся (ε)**.

²⁰ А. Иванов таке уточнення в церковнослов'янському перекладі використовує як аргумент про невідомий грецький рукопис, з якого здійснювався переклад. Див.: А. ИВАНОВ, ‘Света Текла вѣв и извѣн славянската средновековна традиция’ в *Климентови четения* (2019) 16.

²¹ J. W. BARRIER, *Op. cit.*, p. 293.

42. Она же иде въ иконію и влѣзши въ домъ онисифоръ паде на мѣстѣ идеже павълъ сѣдѣ оучаше и пакы плакааше сѧ гл҃жци бѣ насъ и домоу его идеже ми свѣтъ въспиа х҃ъ іс сн҃ъ бж҃ни бывы мѣнѣ помощникъ въ тѣмници помощникъ прѣдъ кѣнази помощникъ въ огни помощникъ въ звѣри іако тѣ есть единъ бѣ емоу же есть слава въ вѣкы вѣкомъ. Аминь	42. Αὐτὴ δὲ ἀπῆλθεν εἰς Ἰκόνιον. καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸν Ὀνησιφόρου οἶκον, καὶ ἔπεσεν εἰς τὸ ἔδαφος ὅπου Παῦλος καθεζόμενος ἐδίδασκεν τὰ λόγια τοῦ θεοῦ, καὶ πάλιν ἔκλαιεν λέγουσα Ὁ Θεός ἡμῶν καὶ τοῦ οἴκου τούτου, ὅπου μοι τὸ φῶς ἔλαμψεν, Χριστέ ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, ὁ ἐμοὶ βοηθὸς ἐν φθλακῇ, βοηθὸς ἐπὶ ἡγεμόνων, βοηθὸς ἐν πυρί, βοηθὸς ἐν θηρίοις, αὐτὸς εἶ θεός, καὶ σοὶ ἡ δόξα εἰς αἰῶνας, ἀμήν.

Переклад відрізняється кількома деталями. “На долівці” (чи “на землі”, як ця фраза звучить в українських перекладах Ді. 22,7) – εἰς τὸ ἔδαφος передано спрощено: **на мѣстѣ**. “Де Павло сидів і навчав слів Божих” (ὅπου Παῦλος καθεζόμενος ἐδίδασκεν τὰ λόγια τοῦ θεοῦ) скорочено до **Павълъ сѣдѣ оучаше**. Мабуть, таке скорочення не позбавляє речення вкладеного сенсу, бо доповнюється загальним контекстом. Адже, як вказує Дж. Баррієр, “проповідування «Слова Божого» є ключовим концептом в апокрифічних Діяннях Павла, частиною яких є Діяння Павла і Теклі”²².

У двох рукописах (Тр.-С.Л. 666 і ВЧММ) маємо уточнення – **иконию градъ**. Слово **влѣзши** в рукописах Бд., В. F19-103, Зам. і Осс. 38 має відповідник **въшедши** з варіантами написання. Також у рукописах Зам. і Осс.38 довшо “Слава”: **емоу же есть слава, есть и поклоняице ннѣ и прно и в вѣкы вѣкомъ**.

43. и оврѣте Ѡамѣра оумьрзша . матеръ же свож единаче живж . и призывавъши матеръ свож . рече . Ѡеоклине мати можеш ли вѣровати . іако живъ есть бѣ небсннн . аще бо имѣнню хоцешн дасть ти множ . аще ли чадоу се прѣстою тевѣ . и си засвѣдѣтельствовавъши . иде въ селеукиж . и многы прѣсвѣщъши . бжнемъ словъмъ добрымъ оусъпе.	43. Καὶ εὔρεν τὸν Θάμυριν τεθεῶτα, τὴν δὲ μητέρα ζῶσαν Καὶ προσκαλεσαμένη τὴν μητέρα αὐτῆς λέγει αὐτῇ Θεοκλεία Μητερ, δύνασαι πιστεῦσαι ὅτι ζῆ κύριος ἐν οὐρανοῖς εἶτε γὰρ χρήματα ποθεῖς, δώσει σοι κύριος δι’ ἐμοῦ εἶτε τὸ τέκνον, ἰδοῦ, παρέστηκά σοι. Καὶ ταῦτα διαμαρτυραμένη ἀπῆλθεν εἰς Σελεύκειαν, καὶ πολλοὺς φωτίσασα τῷ λόγῳ τοῦ θεοῦ μετὰ καλοῦ ὕπνου ἐκοιμήθη.

²² J. W. BARRIER, *Op. cit.*, p. 302.

Цей фрагмент тексту перекладений фактично дослівно, і він є останнім у грецькому варіанті тексту з публікації Р. А. Ліпсіуса.

У деяких пізніших церковнослов'янських текстах відсутнє слово **ЄДИНАЧЕ**, зокрема Бд., В. F19–103, Зам. і Осс. 33. Також В. F19–103 пропонує замість **БЪ НБНЫИ – БЪ В ВЪКЫ**; пробує увиразнити не цілком зрозуміле речення **АЦЕ БО ИМЪННЮ ХОЦЕШИ ДАСТЬ ТИ МЪНОЖ . АЦЕ ЛИ ЧАДОУ СЕ ПРЪВСТОЮ ТЪВЪ – АЦЕ МОЖЕШИ ВЪРОВАПИ . ИМЪНІЕ ИМАШИ ДА ПИ МНОУ СЕ ПРЪСПОАПИ**. Тексти в Тр.-С.Л. 666 і ВЧММ додають до Селевкії **ГРЪДЪ**.

У церковнослов'янському тексті кінцівка трохи розширена доповненням про захоронення і пам'ять святої:

ПОГРЕБЕНО ЖЕ БЫ ЧЪСТЪНОЕ ЕА ТЪЛО ВЪ СТЪМЪ ХРАМЪ ЕА ВЪ НЕМЪ ЖЕ И ПАМАТЬ ЕА ТВОРИМЪ ВЪ ДК СЕПТЕ БЛГОДАТИЖ ХВОЖ ЕМОУ ЖЕ ЕСТЬ ЧЪСТЬ ДЪРЖАВА ВЪ ВСА ВЪКЫ ВЪКОМЪ. АМИНЬ.

Публікація Ж.-Д. Кестлі і В. Рордорфа дає розуміння, що така кінцівка не є домислом чи дописом перекладача, а була в тому грецькому тексті, з якого був здійснений переклад. Щось подібне є, зокрема, в грецьких рукописах 26 і 51 (ВНГ 1713e)²³.

З незначними змінами ця доповнена кінцівка присутня у більшості рукописів, окрім Осс. 38, де кінець пристосований до продовження – чуд. Серед відмінностей – слово **мца** додане після (Тр.-С.Л. 666, ВЧММ) і перед (Бд., В. F19–103, Зам.) **септе**. Ну й звичне розширення “нині і присно” у рукописах Тр.-С.Л. 666, ВЧММ, В. F19–79 і “з Отцем і Святим Духом” у В. F19–103.

Після цієї кінцівки починаються чуда.

* * *

Чуда святої Теклі в рукописі XI ст. та пізніших: у пошуках грецьких відповідників

Отож, маємо два чуда з трьох відомих з церковнослов'янських (руських) рукописів: перше чудо про жреця – у повному обсязі; друге, про біснувату дитину – без закінчення. Зіставлення з пізнішими рукописами показує, що ці чуда у цій же послідовності переписувалися фактично без змін, якщо, звісно, не враховувати орфограм. Так виглядає загальна тенденція. Власне, існують також рукописи без чуд, а також з їх неповним переліком. Цей факт підтверджує і Амбер Іванов, беручи до уваги трохи інший набір рукописів. За спостереженнями дослідниці, лише третина збережених текстів не має продовження-чуд²⁴.

Ось як виглядає ситуація з чудами в опрацьованих для цієї публікації рукописах:

²³ J.-D. KAESTLI, W. RORDORF, *Op. cit.*, p. 12, 39.

²⁴ А. ІВАНОВ. ‘Saint Thecla, protomartyr’ in *SESDIVA*, internet project. Доступно за: <https://sesdiva.eu/en/virtual-rooms/popular-saints/item/150-saint-thecla-protomartyr-en>.

рукопис	Чудо 1 (про жреця)	Чудо 2 (про біснувате дитя)	Чудо 3 (про зцілення дівчини, змову ворожбитів, зникнення Теклі в горі)
Пог. 63	+	+	?
Бд.	–	–	–
ТР.-С.Л. 775	–	–	+
ТР.-С.Л. 666	+	+	+
ТР.-С.Л. 663	–	–	+
Вільн. F19–79	–	–	–
Вільн. F19–103	–	–	–
ВЧММ	+	+	+
Зам.	+	–	+
Осс. 38	+	–	+

Найцікавішими моментами, з огляду на центральний для цієї статті рукопис, є насамперед сталість такого набору і той факт, що ці чуда загалом більш характерні для рукописів, які за мовними ознаками можна ідентифікувати як руські²⁵.

Публікуючи *Мучеництво святої Теклі* із Замоїського рукопису XVII ст., Іван Франко припускає, що всі три чуда походять з пізнішого селевкійського тексту – Житіє і чуда святої Теклі, яке у Франкові часи приписували Василієві Селевкійському²⁶. У статті Імре Тота (1976) знаходимо твердження, що це “кінець 29-го і початок 30-го чуда”²⁷. На жаль, дослідник не вказує точнішої інформації щодо опублікованих чи неопублікованих рукописів, які мають чуда з такою нумерацією. У 1978 році вийшло дослідження Гільберта Дагрона

²⁵ За спостереженнями А. Іванов, наявність усіх трьох чуд для південнослов'янських рукописів нехарактерна, але трапляється комбінація першого і третього (виступ на семінарі: А. ІВАНОВ, ‘The Textual Transmission of the Translated Apocryphal Acts of Paul and Thecla in Old Church Slavonic’, *Tetra seminar*, 9 April 2021, Ghent University, Faculty of Arts and Philosophy).

²⁶ *Апокрифи і легенди з українських рукописів. Т. III. Апокрифи новозавітні. Б. Апокрифічні діяння апостолів*, зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко: Репринт видання 1902 року (Львів 2006) 45.

²⁷ И. Х. Тот, *Op. cit.*, с. 234.

з публікацією грецького оригіналу селевкійських “Життя і чуд святої Теклі” з V ст., що дозволяє точніше окреслити походження чуд і насамперед з’ясувати, що хоч вони і справді селевкійського походження, та не належать до корпусу текстів, скомпонованих під цією назвою. Власне ці чуда, як слушно зазначають Ж.-Д. Кестлі і В. Рордорф, відбуваються ще за життя святої, а ті, що описані в Житті з V ст., – після. Дослідження, яке зробили ці вчені, продемонструвало, що дописування чуд до ДПТ було властивим і для грецьких рукописів, зокрема з 41-го рукопису 28 мають додаткові тексти, що стосувалися останніх років життя Теклі²⁸. Репертуар грецьких прикінцевих чуд дещо ширший, ніж церковнослов’янських, також більшою є їх варіативність, проте зрозуміло, що всі три церковнослов’янські чуда були перекладені з грецької як один твір разом з ДПТ.

Найвідомішим є третє чудо, яке, за припущенням, могло бути у церковнослов’янському найдавнішому Діянні святих Павла і Теклі і яке в частині церковнослов’янських рукописів ДПТ (як і грецьких) з’являється без двох попередніх. Його можна знайти ще у виданні Р. А. Ліпсіуса як додаток до грецьких *Діянь святих Павла і Теклі* з т. зв. рукопису G²⁹. Про нього також згадує у своїй книзі, присвяченій селевкійському *Життю Теклі*, Скотт Джонсон, кажучи, що “ця версія є грецьким продовженням (і не парафразою) *Діянь Теклі* і була написана, ймовірно, у V чи VI столітті. Вона не зраджує прямої обізнаності з *Житієм*, але суперечить переробці розповіді про Текліну смерть/зникнення з *Життя*. Це продовження походить з єдиного рукопису (G) *Діянь святого Павла* і починається з моменту, коли Текля вже покинула Іконію”³⁰.

Це чудо постало на розвиненому культі Артеміди на селевкійських землях, пов’язане з низкою біблійних моментів (первомученик Стефан, повчання Павла), а також спричинилося до розвитку культу святої Теклі, зокрема її портретування як первомучениці, поруч із первомучеником Стефаном³¹.

На початку чуда з’являється цікавий образ “хмари світла”, що вела Теклю до Селевкії (νεφέλη φωτεινή ὠδήγει αὐτήν)³², якого, власне, нема у церковнослов’янському перекладі тексту цього чуда. Це не єдина відмінність, у перекладі також наявний ще один епізод про зцілення доньки Прокліана³³, знатного

²⁸ J.-D. KAESTLI, W. RORDORF, *Op. cit.*, p. 10.

²⁹ ‘Πράξεις Παύλου καὶ Θεκλις’, p. 271.

³⁰ SCOTT FITZGERALD JONSON, *The Life and Miracles of Thekla. A literary Study* (Hellenic studies series v. 13 2006) 227.

³¹ STEPHEN J. DAVIS, *The Cult of St. Thecla. A tradition of Women’s Piety in Late Antiquity* (2008) 36–48.

³² Про цей образ хмари у Діяннях Павла і Теклі див.: Angel Narro, ‘The cloud of Thecla and the construction of her character as a virgin (παρθένης), martyr (μάρτυς) and apostle (ἄπόστολος)’ (2019) 16 *Collectanea Christiana Orientalia* 99–129.

³³ У різних ц.-сл. рукописах це ім’я звучить по-різному, н. п.: Прикліан (ВЧММ), Прикліан (666), Прогляий (Зам.), Прогалиян (Осс. 38).

селевкійського чоловіка, Теонілу. Саме такий варіант цього чуда без “хмари” і з Теонілою публікує в додатках до своєї книги Жільбер Дагрон³⁴, і також подібні варіанти відшукують Ж.-Д. Кестлі та В. Рордорф³⁵. Тобто існує принаймні два відомі варіанти цього чуда в грецьких рукописах, і один з них, відповідно, був перекладений на церковнослов'янську.

Тут розповідь починається безпосередньо з приходу Теклі до Селевкії і її поселення недалеко від міста, на горі в печері, а також про жінок, які відвідували її, аби вчитися Слова Божого, деякі ж з них залишалися жити біля неї. Йдеться також про зцілення, які отримували люди від Теклі. Про заздрість селевкійських лікарів повідомляється перед епізодом-прикладом про зцілення доньки Прокліана, а про їх змову і їх трактування Теклі як жриці Артеміди – після прикладу. Рятуючись від зловмисників, Текля молиться, чує голос з небес і бачить, що скеля (ή πέτρα – **камень**³⁶) розходиться і ховає її. А що зловмисники схопили святу за одяг, то частинка покриття (μέρος τι τοῦ μαφορίων – **часть отъ амофоріа**) залишилася зовні, позначивши таким чином святе місце. Зіставлення грецького і церковнослов'янського текстів підтверджує відносну точність перекладу – з окремими нюансами. Так церковнослов'янський варіант упускає назви місцевості (Καλαμῶνος ἤτοι Ροδεῶνος³⁷) або спрощує розгорнуті фрази: πρὶν τὴν θύραν τοῦ σπληαίου – **къ дверемь**, що загалом характерно для перекладів того часу.

У додатках до видання Ж. Дагрона є і два перші чуда, власне у тій самій послідовності, що і в церковнослов'янському перекладі. Перше чудо має дещо видозмінений початок: випущено перших кілька речень і зредуковано назви, н. п. ἐν Σελευκείᾳ Ἰσαύρων **въ Селевкни**. Далі – цілком послідовний переклад, що оповідає про те, як Текля жила в усамітненому місці, в печері біля джерела в Мирсеоні (ἐν τῷ Μυρσεῶνι – **въ мурьсенеонѣ**, миртовому лісі) і збирала там зілля. Одного разу там проїжджав поганський жрець (ὁ ἱερεὺς τῶν ἐλλήνων – **иереи поганьскыи**), який сприйняв Теклю за блудницю. Обороняючись, Текля скинула його з коня, і лежав він три дні і три ночі (у перекладі – лише три дні). Отямившись, ерей вирішує, що це була богиня, і замовляє її портрет. Врешті, жрець навернувся в християнську віру, а портрет-ікона святої передавалася з роду в рід аж до філософа-християнина Ахаї (ὁ Ἀχαίος).

Зіставлення грецького і церковнослов'янського текстів може свідчити про спрощення при перекладі (хоч не можна відкидати версію про існування

³⁴ Це публікація за Единбурзьким рукописом 225, XI ст., з доповненнями з рукописів Achrid 96 і Marcianus gr. 573. Див.: *Vie et Miracles de Sainte Thècle*, texte grec, traduction et commentaire par Gilbert Dagron (Bruxelles 1978) 418–421.

³⁵ J.-D. KAESTLI, W. RORDORF, *Op. cit.*, p. 12–13, 69–90.

³⁶ Оскільки цього чуда нема у збереженому фрагменті з XI ст., в цитуванні опираюся на тексти із рукопису Осс. 38 і Замоївського збірника.

³⁷ ‘Πράξεις Παύλου καὶ Θέκλης’, p. 271; *Vie et Miracles de Sainte Thècle*, p. 418.

іншого грецького варіанту). Власне початок першого чуда здається коротким викладом уривку 13–23 *Подвигів Теклі* з публікації Дагрона³⁸, в якому в розлогішій формі йдеться про досвід мучеництва Теклі, переймання апостольства від Павла і прихід до Селевкії Ісаврійської:

По страсти мѣниа апѣство при- имѣши отъ стѣаго павѣла въселеньскаго оучителя стѣага първомученица Фекла обрѣте всѣа сѣциаа въ митрополи селевкни поганы сѣциа. Въ та же лѣта стѣага дѣва наоучи а словеси бѣжню и вѣрѣваша всѣи гражданае. Тѣшѣааше во са въ единомѣ мѣстѣ жити, того ради и въ пеци живѣааше въ муръ- сенеонѣ идеже бѣ источникъ. По всѣа же недѣла излааше и събирааше былие и то бѣдааше на всѣх недѣлѣх.	Αὕτη γὰρ ἡ ὁσία, δέσποτα, μετὰ τὸ διασωθῆναι καθὼς εἴρηται, ἵνα συντόμως εἶπω, εἰσελθοῦσα ἐν Σελευκεία μετὰ τοὺς ἀγῶνας τοὺς μαρτυρικοὺς τὴν ἀποστολὴν ἐμπιστευθεῖσα παρὰ τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Παύλου τοῦ διδασκάλου αὐτῆς καὶ τῆς οἰκουμένης, εὗρε πάντας τοὺς ἐν Σελευκεία τῆ Ἰσαύρων μητροπόλει ἔλληνας ὄντας καὶ ἀνομοὺς κατ’ ἐκείνους τοὺς χρόνους καὶ σπεύσασα διδάξαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ὡς πιστευθεῖσα τὴν πόλιν, εὐγενῆς τε οὔσα, ἔσπευσεν ἐν ἰδιάζοθσι τόποις οἰκεῖν. Ὅθεν ἐν τῷ σπηλαίῳ ᾧκει ἐν τῷ Μυρσεῶνι, ἔνθα νῦν ἡ πηγὴ, κατὰ κυριακὴν δὲ ἐξήει συλλέγειν βοτάνας καὶ ταύτας ἤσθιεν ὅλην τὴν ἑβδομάδα.

Далі така тенденція проявляється в значно меншій мірі, окремі фрагменти демонструють практично точний переклад.

Наступне чудо, що в церковнослов’янських рукописах виділяється як *Чудо В*, у грецькому тексті, що його опублікував Ж. Дагрон³⁹, становить один текст з попереднім. У рукописі XI ст. воно збереглося лише частково, а якщо йдеться про пізніші рукописи, то з усіх трьох воно найчастіше упускається. Чудо розповідає про зцілення дитини, яку мучив біс. Чудо має цілу низку деталей. Дитину до Теклі принесла годувальниця. Зворушена матір дитини закликала цілу родину, і всі вирушили до Теклі. Свята проповідувала їм Євангеліє, яке “перейняла від Павла”. При тому виявилось, що батько дитини (відсутній на той момент) був свідком розправи над Теклею в Антіохії. Тоді мати веде і батька до Теклі, який теж хоче стати християнином. Текля пише листа до апостола Петра (!), кличе священника, який хрестить всіх наведе-

³⁸ *Vie et Miracles de Sainte Thècle*, p. 418.

³⁹ У публікації Ж.-Д. Кестлі і В. Рордорфа це текст 5. Див.: J.-D. KAESTLI, W. RORDORF, *Op. cit.*, p. 12, 60–67.

них. За винагороду, яку заплатив батько дитини Теклі і священнику, будують церкву святої Ірини.

Текст з нашого рукопису збережений лише до місця, де батько впізнає в Теклі ту, що була кинена до звірів в Антіохії. Повний текст чуда зберігся у ВЧМ і в рукописі TP.-C.Л. 666. Загалом, переклад виглядає доволі точним:

Отроча етера отъ първынхъ града того мчимъ бывааше дѣмонъмъ нечис- тымъ и бѣ питомо женож етерож жѣвжштеж близъ мурьсенеоньскыа горы.	Παιδίον οὖν τινος τῶν πρώτων τῆς πόλεως ὠχλεῖτο ὑπὸ πνεύματος ἀκαθάρτου, παραλυτικὸν τυγχάνον ἦν δὲ τρεφόμενον παρά τινι γυναίκι οἰκοῦσῃ ἐν τῇ ἐλαύλει τῇ πλησίον τοῦ Μυρσεῶνος

Відтак можна зробити кілька висновків. Перший і найпевніший, що версія Діянь святих апостолів Павла і Теклі з прикінцевими чудами, відома з фрагменту рукопису XI ст., була перекладена з грецького рукопису, що також містив ці чуда. Цілком ймовірно, що у пошкодженому рукописі чуд було три. Така традиція доповнення тексту *ДПТ* саме цими чудами і у цій версії існувала до XVIII ст. На інакші чуда, відомі з грецьких рукописів, принаймні поки що, не вдалося натрапити.

Зіставлення з грецькими текстами *ДПТ* і чуд підтверджує вже сформовану думку про особливості середньовічних перекладів на церковнослов'янську мову, коли, з одного боку, перекладач намагається доволі точно відтворити текст, а з іншого, може його спрощувати і скорочувати (особливо коли йдеться про топоніми та інші речі, що можуть втрачати сенс поза своїм першим контекстом).

Щоб говорити напевне про зв'язки поміж цим і пізнішим рукописами церковнослов'янських *ДПТ*, потрібний ретельніший аналіз. Ну й частка збереженого тексту не є вельми великою. Проте відхилення в основній частині *ДПТ* замалі, аби свідчити про існування ще якогось іншого перекладу. А ті два рукописи, що випадають з загальної картини, говорять радше про “творчий підхід” переписувача (чи переписувачів, пов'язаність цих двох рукописів між собою виглядає переконливо). Очевидно, що залучення більшої кількості рукописів (а їх у каталозі А. де Сантос Отеро 41⁴⁰) може змінити загальне враження.

⁴⁰ A. DE SANTOS OTERO, *Die handschriftliche Überlieferung der altslavischen Apokryphen I* (Berlin 1978) 43–51.